

Pre-, pro-, per- produktiva prefix på p

Granskningen av olika prefix fortsätter. Nu gäller det *pre-*, *pro-* och *per-* och några till. Just *pro-* kan vara problematiskt eftersom det finns i både grekiskan och latinet och dessutom kan förväxlas med grekiska *pros-*.

HANS NYMAN

fil lic, språkrådgivare, Svenska Läkare-sällskapet, Stockholm

II I somras granskades här det »paradoxala» prefixet *para-* (LT 30–31/2001, sidan 3348). Vi går nu vidare i alfabetet med några andra spännande prefix på *p*. De demonstrerar tillsammans en allmän regel för ords betydelseförändringar, som kan formuleras så här: »En abstrakt innebörd går nästan alltid tillbaks på en konkret(are)«. Det latinska verbet *abstrahere* betyder 'dra bort'. Det som dras bort eller dras ut när ett ord blir mer abstrakt är det allmängiltiga från det speciella, det underliggande från det ytliga, det tänkta från det sinnliga, dvs det som kan fångas in av våra fem sinnen. Era abstrakt för riksstämman gör väl på samma sätt anspråk på att dra ut det väsentliga, det underliggande budskapet. Aristoteles kallade detta substrat för *kvintessensen* = 'det femte varat', dvs något osinnligt som borde existera under de fyra upplevda och accepterade elementen eld, jord, vatten, luft.

Pre- gäller både tid och rum

Själva termen *prefix* blir en bra början. Alla medicinare vet att *fixera* är att 'fästa'. Om *prae-* betyder 'framför' så är ett *prefix* något 'fäst framför'. En *preposition* är bara 'ställd framför', men ett *prefix* måste vara fast fixerat vid sin kropp. Den lokala betydelsen 'framför' finns i termer som *prekordiet*, *prepatellar*, *prevertebral*. Ett naturligt och nästan omärkligt steg i abstrakt riktning tas när betydelsen blir mer temporal än lokal. Långt innan Einstein introducerade begreppet rumtid visar språkutvecklingen hur nära rum och tid är förbundna i vår föreställningsvärld. En term som *prerenal* blir något av en felande länk, med andra ord: det som händer 'framför' njuren kan lika väl sägas hända 'före' njuren. I många termer finns bara den tidsliga aspekten kvar: *precancerös*, *prematut*, *preoperativ*, *preparat* = 'berett i förväg', *preventiv* = 'förekommande'.

Det är rätt självklart att motsatsen,

post-, också vetter mot både rummet ('bakom') och tiden ('efter'). Tidsbetydelsen är i terminologin den vanliga, den finns i en rad mycket använda termer: *postmatur*, *postoperativ*, *posttraumatisk stress*. Rent lokal innebörd är sällsynt, mycket beroende på att 'bakom' i regel brukar uttryckas med prefixet *retro-*: *retrokolisk*, *retroperitonealrummet*, *retrosternal*. Komparativen *posterior*, 'bakre', är desto allmännare, t ex i namn på blodkärl och nerver. Utanför medicinen finner vi tidsbetydelsen i ett bevingat uttryck som *cura posterior* = 'ett senare bekymmer'.

Protes egentligen preposition

Det latinska *prevention* är som bekant synonymt med det grekiska *profylax*. Det senare betyder etymologiskt 'vakt framför' eller 'vakt före', beroende på vilken dimension som ligger närmast för tanken. Grekiskans *pro-* påminner semantiskt i hög grad om latinets *prae-*. Rumsbetydelsen är påtaglig också i *prostata*, 'den som står framför', dvs. framför urinblåsan. En *protes*, *prothesis* på grekiska, är ordagrant något som är 'satt framför'. Helt följdriktigt betyder det ännu idag 'preposition' i grammatisk terminologi, där det betydelsemässigt utan tvivel passar bättre än i medicinsk. I den senare tycks man ha förväxlat *pro-* med grekiskans *pros-* = 'till'. En *protes* är just något tillsatt, tillfogat, varför den etymologiskt riktiga formen vore *prostes*. Kanske har det känts tungt med dessa två s, och så har *pros-* bytts mot *pro-*. Men på engelska heter *protes* fortfarande *prosthesis*. Annars överväger klart tidsbetydelsen: *prodrom* = 'förelöpare', 'förebud', *prognos* = 'före kunskap', *propedeutisk* = 'föreundervisande'. Förstadier till olika substanser betecknas ofta med detta prefix: *proenzym*, *proinsulin*, *provitamin*.

Även latinet har ett prefix *pro-*, men här är betydelsen en annan, säkert välbekant för alla som sysslar med medicinskt språk. Det räcker att påminna om *progrediera* = 'framskrida', *prolaps* = 'framfall', *prostitution* = 'framställan-

de' (= 'saluförande') och *provocera* = 'framkalla' för att konstatera att den latinska betydelsen är 'fram-'.

Pro- profithöjande?

En egendomlig uppstickare är termen *probiotika*. Inom veterinärmedicinen har det i flera decennier betecknat bakteriekulturer som ges i syfte att positivt påverka djurets egen bakterieflora. Enligt experter vid SVA i Uppsala har termen bildats som en slags språklig pendang till *antibiotika*, som i stället slår ut bakteriekulturer. Termen dras nu in i en allmer mänsklig, man vågar säga folklig, miljö genom att vissa livsmedelsproducenter tar den på entreprenad. Förment hälsosamma bakteriekulturer i t ex filmjölk och yoghurt upphöjs numer till probiotika. På så sätt stimulerar vårt lilla prefix inte bara bakterierna utan även försäljningen.

Från Arla Foods i Stockholm får jag följande svar per e-post: »Helt kort innebär *pro-* i *probiotika* 'för', dvs 'för livet' i motsats till *antibiotikum*.«

Hur sunda *probiotika* än må vara, så är själva termen problematisk. Här tänks alltså *pro-* betyda 'för', 'till förmån för', i motsats till *anti-* = 'emot'. Ett sådant bruk av *pro-* är helt oregelbundet, jag kan inte finna en enda motsvarighet. En annan sak är att *pro* som preposition, dvs som fristående ord, har betydelsen 'för'. I medicinen är prepositionen ovanlig, ett uttryck av typen *pro naso* = 'för näsan' lever i äldre ordböcker men för nog idag en tynande tillvaro i medicinspråket.

Proto- superlativ till pro-

Både svenskan och grekiskan har en superlativ till *före* och *pro*, nämligen *först* och *protos*. Idag förs de vanligen till ordklassen 'räkneord', i sin egenskap av ordningstal till grundtalet 'ett'. Fransmannen Mulder bildade 1838 termen *protéine*, som han förklarade som den fundamentala, den »första« substansen i allt levande. Redan följande år använde Berzelius *protein*. När *proton* började användas på 1920-talet ansågs partikeln i egenskap av väteatomens kärna som den ursprungligaste av alla. Betydelsen är mer genomskinlig i termer som *protoplasma*, *prototyp*, *protozoer*. Ett *protokoll* skrivs ju, trots prefixet, helst ut efter sammanträdet. Termen betyder 'fram till limmat' och syftade på det blad som limmades främst på en papyrusrulle och var